

HAMMARBY-SKARNÄCK HEMBYGDSFÖRENING

HEMBYGDSVANDRINGAR MED SKARNÄCKS HEMBYGD

20 augusti 2018, hembygdsvandring om Per-Anders Fogelströms Skarpnäck

Av Torbjörn Hallström och Anders Wennersten

Fotograf: Lennart Elovsson

Länk till filmen i Youtube (40 minuter):

<https://www.youtube.com/watch?v=RCree8d7XiA&t=1325s>

Anders Wennersten och Torbjörn Hallström välkomnar en stor skara utanför den före detta konsumbutikens i korsningen Sockenvägen – Gamla Tyresövägen. Dagens tema är den folkkäre författaren Per-Anders Fogelström, men också det 1920-tal då Skarpnäcks Trädgårdsstad växte fram. Under framväxten skedde ofta ändringar av planeringen. Av de hus vi ska titta på finns sex olika stadsplaner representerade.

Vi ska börja på andra sidan om Sockenvägen, vid det egentliga Enskededalen. Stadsplanen för det området togs fram 1910 – 1912, samtidigt som motsvarande i Äppelviken och Alvik. Av den planen fullföljdes bara delen närmast Sandsborg och den gamla kyrkogården. Det var helt enkelt dålig efterfrågan, så här långt från staden och dessutom intill en kyrkogård. Längs Gamla Tyresövägen byggdes också några större, arkitektritade hus. Resten ledde till att en ny stadsplan togs fram, med hus som skulle passa mindre bemedlade. En katalog med ett tiotal hustyper togs fram, och efter krigsslutet kom byggandet igång i större skala.

Fortfarande var kostnaden med byggmästarbyggda hus ett hinder. År 1919 bildades en förening av sex familjer som alla tecknat sig för tomter, med syfte att själva uppföra husen. Möjligheten att få lån förbättrades också på det sättet. De byggde två om året i tre år. Detta blev en inspiration för Staden inför senare bebyggelse, t ex i Pungpinan.

Området runt Hemmet för gamla, på båda sidor om Gamla Tyresövägen, var i princip färdigbyggt 1922. Därefter bebyggdes delarna söder om Sockenvägen. ”Konsumhuset” där vi står, och motsvarande på andra sidan om Sockenvägen, utgjorde en murliknande avgränsning. Idén var att genomföra den detta på flera ställen, men planen fick ändras efter att liknande avgränsningar byggts längre norrut på Tyresövägen. Det var för liten efterfrågan på boende i lägenheter, så här långt från staden.

Butikerna här ska jag återkomma om, men där vi står var det från början tre konsumbutiker. Mejeriaffären runt hörnet mot Sockenvägen, i mitten en speceriaffär och till höger charkuteriaffären, med vattenridå på fönstrets insida för att hålla temperaturen nere. Hälsovårdsbestämmelser krävde sådan uppdelning, först omkring 1950 ändrades reglerna så att butiksväggarna kunde tas bort. Några år därefter blev även snabbköp tillåtna, till en början inne i city.

Stadsplanen präglades helt av spårvagnsförbindelsen i till Slussen. Den öppnades 1917 och hade då ändhållplats vid spårväghallarna en bit härifrån på Sockenvägen. Fogelström skrev helt korrekt att för att besöka huset på Tistelvägen fick man gå hela vägen (ca 400 m) från spårväghallarna. I februari 1926 förlängdes spårvägslinjen ner till Skattmästarvägen (nuvarande Talmansgränd), i en sträckning mellan tomterna på Sockenvägen och Tistelvägen.

Nu har vi flyttat oss till Tistelvägen, dit Per-Anders romanfigur Gunnar flyttade. Här mellan husen gick spårvägen, tomterna har ökat ut efter att rälsen rivits. Stadsplanen för den här delen blev klar 1920, och då började byggandet här. De äldsta här på Tistelvägen byggdes 1922, och hade kakelugnar men ingen centralvärme. Hus som byggdes senare hade centralvärme i allt högre grad. Pannorna eldades oftast med koks, men de som hade tillgång till ved kunde också ha det som bränsle. Centralt varmvatten saknades för det mesta. Där det fanns badrum fanns ofta en gaseldad beredare i hörnet av badrummet. Grytan i tvättstugan var också gaseldad. Att ha gaseldning i värmepannan förekom också, som ett dyrare men bekvämare alternativ till att hantera kokssäckar.

På Tistelvägen med parallellgator är de flesta husen byggda av byggmästare, men självbyggen förekom också, särskilt när köparen var hantverkare, och då i samverkan grannar emellan.

Nu tar Torbjörn över mikrofonen för att berätta om Fogelström. Karaktären Gunnar från Fogelströms sex romaner i Stad-serien, flyttade hit 1922. Bemärk att Fogelströms romaner Barn av sin stad, Mina drömmars stad osv, skrevs på 1960-talet. Fogelström var mycket noggrann i sin research och hade ett omfattande bibliotek med Stockholmiana. Hans böcker förvaltas nu av Stadsmuseet, och finns tillgängliga för intresserade. I Barn av sin stad föddes Gunnar 1889, modern var Emelie, huvudpersonen i hela bokserien, och brodern August, som blev bortadopterad i unga år, till den blivande storbyggmästaren Bodin. August är tills han är 22 år ovetande om hans enkla bakgrund, son till en murarsmäcka med missbruksproblem.

När då Gunnar och August möts första gången får Gunnar hjälp med att styra upp sitt liv, en anställning och kunde slutligen starta ett eget företag. På det sättet får Gunnar möjlighet att 1922 köpa ett hus här på Tistelvägen. Fostermoder Emelie besöker Tistelvägen under tiden huset byggs, på grund av att Gunnars fru Hjördis nyss fött parets första barn, och det behövdes hjälp med den nyförlösta.

Romansviten är ju ingen egentlig Stockholmskildring utan en släkthistoria, som sträcker sig från 1860, då Henning kom vandrande över Liljeholmsbron, fram till 1968, det vill säga över fem generationer.

Jan Gustavsson från Trädgårdsstadsföreningen tar micken, och nämner att gatan vi står på i stadsplanen hette Mistelvägen, vilket på kartan med blyerts ändrats till Tistelvägen. Mistlar växer ju inte vilt här i trakten, men däremot tistlar i riklig mängd.

Nu står vi på platsen där spårvagnslinje 8 hade sin ändhållplats, vi får tänka oss en vändslinga och en blå väntsal med en pressbyråkiosk. Bredvid fanns en pissoar, en dricksfontän och en branddamm. På andra sidan gatan fanns affärer i flerfamiljshusens bottenvåningar och källare. Många affärer fann det, exempelvis ca 15 mjölkaffärer i närområdet. Dessutom fem kiosker förutom den vid vändplatsen. Allt det försvann på tio år omkring 1950 när spårvägen lades ner och Kärrtorps centrum kom till.

Det gula tegelhuset, Sockenstugan, är nu ett kollektivhus, men byggdes 1950 som pensionärsbostäder med ynkligt små lägenheter. I stadsplanen var tomten avsedd för ett tingshus för Svartlösa Härad. Det lokaliserades istället till Södermalm, och den här tomten stod länge obebyggd.

Spårvägslinjen var planerad att gå vidare. Den park vi strax ska besöka är idag fylld av lummig grönska, men var från början en öppen sandplan i avvaktan på förlängning av linje 8.

Den skulle korsa Kanslersvägen, som utformades som en paradgata som skulle vara infartsväg till Stockholms nya flygplats, som enligt en plan från 1920 skulle ligga på Skarpnäcksfältet. Redan 1928 hade den planen dock ersatts med att Bromma flygplats började byggas.

Nu går vi genom parken som nämndes, upp i backen på Presidentvägen och till trädgården till Anders hus. Anders berättar om husens utformning, där det här är typiskt för området. Här finns en veranda, alla hus hade en sådan. Boytan är 118 m². Med snedtak på övervåningen gavs plats för bra garderobsutrymmen. Källaren var inte inräknad i boytan. Där finns ännu den gaseldade kopparpanna som tvättstugan var utrustad med. Badrummet fanns på övervåningen. I de äldsta husen kan det istället ha varit i källaren. Centralvärme fanns från början, de tjocka rören är ännu de ursprungliga. Isolering i väggar och bjälklag är av torvmull.

Nu vill Anders visa något unikt på sin tomt. Ner mot Kanslersvägen finns en gränsmarkering, som var gräns mot spårvägsreservatet nedanför. Först på 90-talet kunde tomtägarna utöka sina tomter med denna yta.

När området byggdes saknades sophämtning, var och en fick lösa det som det gick. Småningom ordnades ett system, men sopkärnen placerades lämpligen längst in på tomten. Att sophämtarna fick en omänsklig arbetsuppgift tänkte man inte på.

Nu går vi en bit uppåt backen, upp till Nämndemansbacken, ett radhusområde som byggdes 1962 som självbyggeri. Här enades man om en samfällighet med ansvar för alla gemensamma ytor. Husen här blev ökända på 90-talet då de befanns ha mycket höga radonhalter. Problemet, som beror på att byggmaterialet var blå lättbetong, är hanterat nu med förbättrad ventilation. Nu ska vi bege oss till Pungpinan, men först måste vi passera dansbanan. Den låg här bakom syrenbusken vid gångstigen ner mot Arbetsvägen. År 1928, när Skarpnäcks Trädgårdsstadsförening bildades, var en av de första frågorna var dansbanan ska ligga. Föreningen samlade alla de ca 550 tomterna i Skarpnäck och södra delen av Enskededalen, och är fortfarande livskraftig. Dansbanan försvann dock under sent 1950-tal. Förutom dans erbjöds här pilkastning, luftgevärsskytte, tombola och servering.

Nu går vi mot Pungpinan, det klassiska självbyggarområdet, men stannar till vid Laduparken. Innan området bebyggdes låg här en lada som hörde till Skarpnäcks Gård.

Här är vi mitt i Pungpinan, som bebyggdes 1927 – 28, samtidigt med Olovslund i Bromma, med en ny metod för organiserat självbyggeri. Vilka som fick bygga här var strikt reglerat, man fick inte ha för hög inkomst. Utformningen var standardiserad till fyra hustyper. Byggandet bedrevs rationellt vad gäller leveranstider, hantverkarhjälp m m.

Jan Gustavsson tar micken och sätter fokus på takens utformning. Längs Lugna gatan har husen brutna sadeltak, de var de först byggda. Längs Skarpnäcksvägen var sadeltaken raka och husen byggda senare, 1928 – 29. Längst bort mot sportfältet är bebyggelsen yngre, in på 1940-talet, på grund av låg efterfrågan. Husen är här av en helt annan typ, med lägre takvinkel.

Innan stadsplanen för Pungpinan fastställdes övervägdes, i en tid av extrem bostadsbrist, att här istället bygga enkla hus, typ kolonistugor. Anna Lindhagen, drivande S-politiker och kvinnosakskvinnna, var djupt involverad i kolonistugerörelsen i Stockholm, men drev ändå igenom att den arbetande befolkningen hade rätt till ett bättre boende, med vatten och avlopp, el och värme. Resultatet ser vi här.

Anders tar över igen, och berättar avslutningsvis om torpet och krogen Pungpinan, där vi nu står. Krogen Pungpinan byggdes ca 1670, norr om Skarpnäcksvägen. Krogen är mest känd för det mord som begicks här 1802, där två mamseller blev avdagatagna av en soldat. Därefter kom krogen i vanrykte, och revs slutligen 1870. Torpet, som vi ser här på andra sidan gatan, byggdes ca 1780. När Pungpinan bebyggdes fanns inte längre förutsättning för jordbruk här, och torpet togs över av Trädgårdsstadsföreningen. Under 30- till 50-talet hade Unga Örnar verksamhet här. Torpet såldes på 90-talet till privat ägare, och vi är glada att verksamheten fortsätter, nu i form av ett café. Med detta avslutades vandringen, och de ca 40 åhörarna gav Anders och Torbjörn en varm applåd.

Refererat av

Hans Severinson